

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за
изкуствознание

Изкуство и контекст

Четвърта
младежка
конференция

Стенната живопис в храма „Св. Атанасий“ в село Бельово, Мелнишко

Този текст е част от по-обширно проучване, посветено на следството на зографската фамилия Минови¹. За фамилията и за останалите от нея стенописи не се знае много. И досега водещите специалисти в тази област на изкуствознанието обръщат повече внимание на зографите от големите зографски родове. До момента единствено Асен Василиев отбелязва присъствието на зографи от тази фамилия в книгата си „Български възрожденски майстори“, където пише, че Мино и неговите синове Марко и Теофил носят фамилията име Бундовци, че произхождат от село Галичник, Дебърско и че са се преселили в село Каракой (сега Катафито, Гърция) през втората половина на XIX век².

Оказа се също така, че представители на фамилията работят в сътрудничество със зографа Милош Яковлев, който произхожда от същия край и с когото най-вероятно имат роднинска връзка³.

В резултат на системни теренни проучвания установих, че към кръга от произведения на семейство Минови принадлежат и стенописите в храма „Св. Атанасий“ в село Бельово, Мелнишко. Той е издигнат през 1873 г., а е изписан през 1873 и 1874 г. от Милош Яковлев⁴.

Целта на настоящата статия е да посочи сцените, включени в иконографската програма на храма „Св. Атанасий“ и да се изтъкне тяхното място по отношение на хронологията в творчеството на зографската фамилия Минови. По-подробен анализ на иконографската програма и на нейните особености ще бъдат обект на друга публикация.

Село Бельово е разположено в западните разклонения на Южен Пирин. В административно отношение е в рамките на община Сандански, а в духовно — на Неврокопската митрополия. В селото е запазена възрожденската селищна структура. Повечето жилища

258

ни сгради са повлияни от родопската къща, като 46 от тези сгради са обявени за паметници на културата. Особено характерни за селото са т. нар. братски къщи.

Името на село Бельово произхожда от наличието на бял мрамор в околностите му. Селото се споменава в османски регистри от 1611 г.⁵ Железодобив, железобработка и свързаните с тях въгларство са традиционните занаяти, освен земеделието и скотовъдството. Желязната руда, която се е добивала в околностите на селото, е била обработвана в самоковите по поречието на близката Бельовска река и е била закупувана от жителите на селата Каракой, Драмско, Кърчово и Крушево — Демирхисарско. В миналото населението е било от 80 — 90 християнски семейства, а днес има 7 жители. Присъединено е към България през 1912 г. Съществува предание, според което за пръв заселник на сегашното село се смята Бельо (гяур Бельо). За него има следната легенда: преоблечен като жена, той убива бея на Мелик и спасява годината си от поругаване, след което бяга в планината. Западно от селото в местността Дворището има останки от антично селище, а в местността Бельовско полене има останки от антично и средновековно селище. Останки от селища, съществували през Античността, Средновековието и Османския период, са запазени и в местността Рамнището, Стражица и Св. Илия. Землището на село Бельово се свързва с деспот Алексей Слав (XIII в.), който имал крепост в близост до манастир „Св. Богородица Спелотиса“.

Храмът „Св. Атанасий“ е разположен югоизточно от селото самостоятелно на един от многото хълмове. Храмът е еднокорабен, едноапсиден с каменен градеж. Обявен е за паметник на културата. Архитектурните особености дават основание да се смята, че първоначално е бил параклис. По-късно от запад е направен притвор, а от север училище, което днес е разрушено. Запазена е цялата възрожденска украса на църковния интериор — предимно стенописи, както и оцветен касетиран таван с изображението на Христос Вседържител в централен медальон. Стенописите покриват цялото вътрешно пространство на храма. Над страничния вход на храма съществува възпоменателен надпис, от който се разбира, че, както вече изтъках по-горе, живописът е дело на Милош Яковлев.

В конхата на апсидата е поместено изображение на св. Бого-

259

родица Ширшяя Небес, която съединява Небето със Земята, а в самата апсида е Поместена сцената „Поклонение на евхаристийната жертва“, в която са представени св. Василий Велики, св. Йоан Златоуст, св. Григорий Богослов, св. Атанасий. Отците-литургисти са изобразени с богати архиерейски одежди, държащи свитъци с литургични текстове. Св. Василий Велики и св. Йоан Златоуст са с черни бради, а св. Григорий Богослов и св. Атанасий с къси бели бради. Изобразени са на сив фон, върху който изпъкват богатите цветове на архиерейските им одежди, а те от своя страна придават доста колоритно разнообразие на самата композиция.

От двете страни на апсидата са разположени образите на св. дякон Евпъл и св. първоумченик и дякон Стефан, а в протезисната ниша е представена сцената „Христос в гроба“. Особеност на стенописите в храма е появата на старозаветни сюжети, като в дяконикона е поместено „Гостоприемството на Авраам“, а над него „Жертвите на Каин и Авел“, „Жертвата на Ной“ и един ангел, „Жертвоприношението на Авраам“, „Неопалимата къпина“. На южната стена са поместени „Трите отрока в огнената пещ“ и „Моисей получава скрижалите на Завета“, а на северната стена — „Видението на св. Петър Александрийски“. В ниша на същата стена е възпроизведена сцената „Умиване нозете на Апостолите“. Вторият регистър е зает от „Убийството на Авел“.

Олтарът е най-святото място в един храм, тъй като в него се извършва евхаристията. Олтарното пространство е място, запазено за Небесната и Земната литургия. Това е и място за библейски предобрази на новозаветната евхаристийна тема. Според М. Тимотиевич „Старозаветните префигурации (предобрази) продължават да живеят в Барока като обогатяват алегоричното съдържание, чрез което се тълкуват във връзка с новозаветните евхаристийни теми. Те изтъкват духовната връзка между двата Завета с акцент върху противоположността, между новозаветното безкръвно и старозаветното кръвно жертвоприношение, а в съответствие с актуалните барокови програми подчертават жертвения характер на богослужението“⁶.

Не бива да забравяме, че територията на Югозападна България е доста оспорвана в борбата както между новоучредената Екзархия (1870 г.) и Вселенската патриаршия, така и между католическите и протестантските мисии, действащи в района.

В отговор на отричане на евхаристията от протестантската

260

реформа, в католическия и православния свят се засилва учението за евангелския произход на Литургията и за нейния жертвен характер. Тези реформи намират място и по нашите земи в периода на Възраждането. Те навлизат чрез влиянието на Карловацката митрополия и украинската богослужебна литература.

Освен в този храм Милош Яковлев и неговите сродници от рода Минови изписват старозаветни сюжети и в църквите на Дупнишките села Тополица⁷ и Червен брег⁸. Тези два храма, изписани от семейството на Милош Яковлев, са единствените, чиято украса в олтарното пространство е запазена. В църквите на селата Златолист⁹, Тешово и Долен тя е унищожена, а на другите известни ни паметници олтарното пространство не е било изписано. В храма на село Тешово¹⁰, който е основният и безспорно най-интересен паметник в творческото дело на Минови, старозаветният цикъл е поместен във външната галерия на храма. Съдържанието на този цикъл съществено се различава от същия цикъл в Бельово, Тополица и Червен брег. Допускам, че е възможно някои от повтарящите се в трите села старозаветни сцени да са съществували и в храма „Св. Димитър“ в село Тешово, но, преди да е проведена реставрационна работа в храма, това не може да се твърди със сигурност.

Евангелският цикъл, заемащ втория регистър от стенописната украса, започва със сцените „Благовещение Богородично“, „Срещата на Мария с Елисавета“, „Влъхвите при Ирод“, „Рождество Христово“, като последната сцена е разположена в пространството над прозореца, както е и в храма „Св. Георги“ в гр. Сапарева баня¹¹. Следват сцените „Поклонение на влъхвите“, „Бягство в Египет“ и „Избаване на вилеемските младенци“. Евангелският цикъл продължава на северната стена със сцените „Преображение Господне“, „Тайната вечеря“, „Молитва в Гетсиманската градина“, „Предателството на Иуда“, „Христос на съд при Анна и Каифа“, „Христос на съд при цар Ирод“ и „Поругание Христово“. Евангелският цикъл, разказващ за земния живот на Спасителя, не се отличава от аналогичните цикли в паметниците, зографисани от Милош Яковлев и семейството му. Прави впечатление, че тук липсва сцената „Възкресение Христово“, с която приключва този цикъл в църквите в селата Тополица, Тешово и Долен. В Тополица дори тази сцена е вмъкната в друг регистър, който е зает от друг цикъл¹². В Бельово обаче това е било невъзможно да се съществи поради архитектурно-кон-

261

структивната характеристика на храма. Всички сюжети от този цикъл са представени на фона на богат и разнообразен архитектурен, а в някои случаи и природен пейзаж.

Първият регистър е зает от обща композиция, представяща образите на св. Лука, св. Йоан Лествичник, св. Йоан Дамаскин, св. Роман Сладкопевец. След владическия трон следва втора група светци — св. Николай, св. Спиридон, св. Харалампи (тъпчещ чумата), разположени в обща композиция. Следва входът с възпоменателния надпис, който гласи следното:

ИСПИСА СЕН БЖШЕННИИ И СШЕННИ ХРАМЪ
БЖШЕННИИ ИШЕННИИ БЖШЕННИ СЕ СЕО БЕЛОГО ПО-
ИМЕНОЕЪ ДЕДО НИКОИ БОГОИ МДОФЪ ДИМИТАРЪ
ЗЛАТАНОФЪ И ПРОУЕД БХ. ДВАМА СВЕЩЕНИИ НИКОИ
И СВЕЩЕНИИ ФАНАСТЪА ПЕРКО КМЕТЪ БШЕ ФЕДОРЪ
ДИМЪ
ИТРОНИЧЪ И ИСПИСА ИЗРКА ЖИВОПИСЕЦА АНАЛОШ. КОБА
СЕННИ ИЗЪ АЛЪБНИА ПРЕСЛАВЕНЪ. КАРАКОИ СИРЧУЪ
МАНАСТИРЪ

EO ATO1874

Над разгърнатия свитък с надписа има изображение на ангел. Следват образите на жени-светици: св. Неделя, св. Екатерина, св. Варвара, св. Петка. На северната стена са разположени образите на военните светци — св. Теодор, св. Артемий, св. Никита, св. Теодор, св. Прокопий, св. Димитър, св. Георги и преподобните св. Сава, св. Евтимий Велики, св. Антоний Велики, св. Стефан Нови. Накрая, непосредствено до олтарната преграда са разположени българските просветители — св. Методий и св. Кирил.

В нишите на прозорците върху южната стена са изографисани св. Павел Тивейски и неизвестен светец, в следващата ниша са изобразени св. Онуфрий и св. Антоний, а накрая са поместени двама неизвестни светци. На северната стена са поместени образите на св. Касиан и св. Димитър, на св. Христофор и св. Яков и на св. Тома и св. Теодор.

В регистъра на правите светци зографът се придържа към установената традиция — той е изписал най-почитаните светци в православния свят и няма изключения и/или нововъведения както е

262

ца" на манастира Ресава от началото на XV век¹⁶, в църквата „Св. Димитър“ край Бобошево (1488 г.) и църквата „Св. Стефан“ в Несебър (1599 г.) „Недреманно око“ е изписано в люнета над входа, водещ от наоса към притвора. Такъв е случаят и в Бельово. Към този модел се придържат и зографите от фамилия Минови. Освен в Бельово тази композиция срещахме и в храма „Св. Никола“ в село Червен брег, Дупнишко, където тя е разположена над входа от южната страна на храма¹⁷. В Бельово този сюжет е датиран от 1873 г., т.е. една година преди останалите стенописи в храма. Надписът от тази композиция е следният:

ХРИСТОСЪ ТРИЛЕТЕН СПА.
1873

Под ложето на Христос има разгърнат свитък със следното съдържание:

ИСПИСА СЕН СВЕЩЕННИИ ХРАМ БОВРЕМЕТО НАШЕГО
ПЕРКО СВЕЩЕНОНИЧАНКА ЯНЪ-ФЪМ ПАТРИКА БАТЪЯР
ЪСКАГО

Като цяло програмата на стенописите в храма „Св. Атанасий“ в село Бельово се състои от стандартни композиции и от общоприетите и почитани в православния свят светци. Местоположението на някои теми в църковния интериор като поместването на „Страшният съд“ на западната стена и изписването на старозаветните сюжети в олтара се следва от зографите и в следващите им творби. В интерпретирането на религиозните сюжети ярко проличава творческата индивидуалност на автора. Изображенията са раздвижени с ярък колорит и много битови подробности. Стилът на работа на Милош Яковлев е специфичен и трудно може да се сравни с работилите по същото време зографи.

Датираната във възпоменателния надпис стенна живопис от 1873 и 1874 г. ни дава основание да определя стенописите в този храм като най-ранните известни произведения на майсторите от кръга на семейство Минови. Доброто състояние на тези стенописи значително ще улесни бъдещите ни проучвания на наследството на тази забравена зографска фамилия.

БЕЛЕЖКИ:

¹ Проучването е част от докторска дисертация на тема „Стенописното наследство на зографската фамилия Минови“, разработвана в департамент „История на културата“ в Нов български университет с научен ръководител к.л.-кор. проф. Ел-

264

в църквите на селата Тополница и Тешово. Образите на братята св. Методий и св. Кирил са поместени на северната стена непосредствено до иконостаса, както е и в храма „Св. Георги“ в град Сопот¹³. Те са единствените светци, чиито образи са на фона на богат архитектурен и природен пейзаж за разлика от другите персонажи, които са изобразени на сиво-син фон. Двамата са с архиерейски одежди и държат свитък с азбуката. Св. Кирил държи в дясната си ръка архиерейски жезъл и е представен с бяла брада, докато св. Методий е с черна брада и държи книга. Особеност в иконографията на българските просветители в тези две църкви, както и в Тополница и Тешово, е, че св. Кирил, който е по-младият от двамата и за когото няма сведения да е бил хиротонисан за епископ, е представян като по-възрастен. Св. Методий е изобразен като по-млад с черна брада, а, както знаем от житието му, той е по-възрастният от тях и е живял значително по-дълго. При работата си по изписването на образите на българските просветители в Бельово зографът създава или използва вече готов модел, към който се придържа и при изпълнението на следващите поръчки.

На западната стена има разгърнат вариант на „Страшният съд“. От двете страни на входа са поместени образите на св. архангел Михаил и архангел Гавраил, а над вратата е изписана композицията „Христос недреманно око“.

Храмът в Бельово не е единственият, в който „Страшният съд“ е поместен в наоса на храма. На същото място сцената „Страшният съд“ е поместена и в църквите на селата Тешово и Долен, което означава, че този начин за възпроизвеждане на сцената е възприет от зографите трайно.

Алегоричният сюжет „Недреманно око“ има еухаристийно значение. Изображението на лежащия върху ложе, покрито с бяла тъкан, младенец Христос, облечен с червен химатион и заобиколен от четири ангела, държащи рипиди, заместващи уредите на мъчението, и коленичилата св. Богородица е възрожденският модел на известния от Средновековието сюжет „Недреманно око“. Сюжетът има както еухаристийно, така и апотропейно значение; в живописата се изобразява в олтара, както е в църквата при село Беренде¹⁴. В главния храм на манастира Хилендар „Недреманно око“ е изобразено до иконостаса¹⁵. В редица паметници след XIV век (Протатон и Ватопед на Света гора), както и в църквата „Св. Трои-

263

ка Бакалова.

² Василев, А. Български възрожденски майстори. С., 1965, 292-294.

³ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в Сопот. — В: Изкуствоведски четения 2007. С., 2007, 161-170; Димитров, В. Зографската фамилия Минови. — В: Изкуствоведски четения 2008 (под печат).

⁴ Изказвам специалната си благодарност на г-н Иван Ласкиев за съдействието му при престоя ми в село Бельово.

⁵ Енциклопедия Пирински край. Т. 1. Благоевград, 1995, с. 83.

⁶ Тимотиевич, М. Идејни програм зидног сликарства у олтарском простору манастира Крушедол. — В: Саопштења. Београд, XXVI/1994, с. 63.

⁷ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Никола“ в село Тополница, Дупнишко. — В: Изкуствоведски четения 2006. С., 2006, 366-381, ил. 428-429.

⁸ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Никола“ в село Червен брег, Дупнишко. — В: Докторантски четения 2007. С., 2008, 105-115.

⁹ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“ в село Златолист, Мелишко. — В: Докторантски четения 2008 (под печат).

¹⁰ За храма „Св. Димитър“ в с. Тешово авторът подготвя отделно изследване. Вж. Димитров, В. Една група майстори от Югозападна България. — В: Известия на Историческия музей гр. Благоевград, Благоевград, 2005, 95-104; Димитров, В. История и национална идентичност в стенописи от късното българско възраждане. — В: Университетски четения и изследвания по българска история. IV Международен семинар, Смолян, 2006, 133-144.

¹¹ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“, с. 166.

¹² Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Никола“ в село Тополница, с. 371.

¹³ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Георги“, с. 166.

¹⁴ Бакалова, Е. Стенописите на църквата при село Беренде. С., 1976, с. 29, ил. 19.

¹⁵ Бабич, Г. О живописаном украсу олтарских преграда. — В: Сборник за ликовне уметности, 11. Нови Сад, 1975, 26-27.

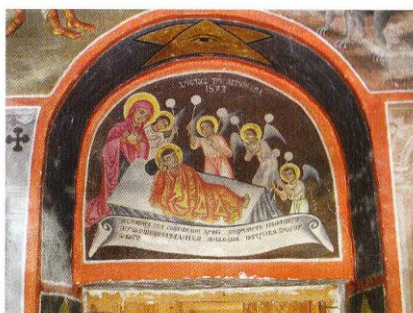
¹⁶ Тодич, Б. Манастир Ресав. Београд, 1995, 105-106.

¹⁷ Димитров, В. Стенописите в храма „Св. Никола“ в село Червен брег, с. 110.

265

1

2

3

Владимир Димитров. Стенната живопис в храма „Св. Атанасий” в село Бельово, Мелнишко

1. Храм "Св. Атанасий" село Бельово. Възпоменателен надпис.
2. Храм "Св. Атанасий" село Бельово. "Христос недреманно око"
3. Храм "Св. Атанасий" село Бельово, св. Лука, св. Йоан Лествичник, св. Йоан Дамаскин, св. Роман Сладкопевец.